

ALICJA MATCZUK* – LUBLIN

***BIBLIOGRAFIA HISTORII KOŚCIOŁA W POLSCE
ZA LATA 1944-1984
ORAZ RYS HISTORYCZNO-METODYCZNY OD XVII WIEKU***

***BIBLIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE CHURCH IN POLAND
(1944–1984) AND HISTORICAL AND METHODOLOGICAL
OUTLINE SINCE THE 17TH CENTURY***

Abstract

In its beginnings (16th–18th centuries), the Bibliography of the history of the Church in Poland was formed within the framework of general, historical and theological compilations. When more extensive lists of works on the history of the Polish Church appeared in the first half of the 19th century, they constituted parts of literary and historical bibliographies. In the second half of the 19th century, bibliography of Church history in Poland was present within historical bibliography. The independence of the bibliography of Church history in Poland occurred as late as in the second half of the 20th century. It was inspired by Father Hieronim E. Wyczawski, a professor of theological sciences and Church historian, and an employee of the Academy of Catholic Theology. For the purposes of the projected retrospective and current bibliography of the history of the Church in Poland, he developed a detailed instruction on the method of its compilation. In 1977, volume one of the *Bibliography of the History of the Church in Poland for 1944–1970* (in three parts) was published, prepared under his direction. Five more volumes covering the period 1971–1984 were published between 1977 and 1997. Their authors were Rev. Franciszek Stopniak, Rev. Marian Banaszak, Ryszard Żmuda and Piotr Latawiec. The *Bibliography of the History of the Church in Poland* takes into account not only the history of the Church in the strict sense, but also the history of church art, the history of theological sciences and the history of

* Alicja Matczuk – dr hab. nauk humanistycznych w zakresie bibliologii i informatologii,
Instytut Nauk o Kulturze, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: alicja.matczuk@mail.umcs.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7225-3996>

liturgy and worship. In addition to works on the history of the Catholic Church, it encompasses also those on the history of other Christian Churches operating in Poland. It follows a chronological and factual order, except for the volumes for 1971–1972 and 1973–1974, in alphabetical arrangement. The printed version of the *Bibliography* for 1944–1984 has been converted to electronic form and is available on the server of the Library of Cardinal Stefan Wyszyński University. Currently, the maintenance of this database is not being continued, so the content in it is not being supplemented. In addition, the *Bibliography* has been digitized and is available in the FIDES Virtual Book Collection of the Federation of Church Libraries.

Keywords: history of the Church in Poland; bibliography; *Bibliography of the history of the Church in Poland*; church libraries; KUL University Library

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Powstanie bibliografii dotyczącej danej nauki jest świadectwem pewnego etapu rozwoju tej nauki w ogóle. Bibliografia tworzona jest bowiem w momencie, gdy kumulacja piśmiennictwa osiągnie taki poziom, że intuicja i indywidualne poszukiwania badaczy przestają być skuteczne. Bibliografia prezentująca dorobek całej dziedziny ma wyjątkowe znaczenie. Jej zadaniem jest świadczenie pomocy badaczom: zarejestrowane materiały zwalniają uczonego od żmudnego i czasochłonnego docierania do rozproszonych dokumentów dotyczących tematu, który bierze on na warsztat, oraz znakomicie orientują w stanie badań. Do takich dzieł niewątpliwie należy *Bibliografia historii Kościoła w Polsce* za lata 1944–1984, powstała z inicjatywy bibliologów, historyków Kościoła i teologów z Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Największe jednak zasługi położył tu – dzięki ogromnej pracy i zabiegom – ks. prof. Hieronim Eugeniusz Wyczawski, główny jej pomysłodawca i pierwszy redaktor. Rozpoczęte przez niego dzieło jego współpracownicy i uczniowie kontynuowali z powodzeniem przez 20 lat.

Pojawienie się *Bibliografii* entuzjastycznie przyjęli historycy Kościoła polskiego. Bardzo dobitnie podkreślano w jej ocenach, że wychodzi ona naprzeciw potrzebom polskiej historii kościelnej, że spełnia ważny postulat naukowy. Marek Budziarek pisał:

Przez długie lata historycy parający się dziejami Kościoła polskiego byli pozbawieni własnej bibliografii. Zazdrościli naukowcom niemieckim, francuskim czy anglosaskim. Każde zagadnienie musieli poprzedzać wnikliwą kwerendą bibliograficzną. (...) Także szukanie odpowiedniej ścieżki w wykazach prac zamieszczonych w pokrewnych pozycjach nie należało do działań twórczych jako powielające pracę innych. Jak to bywa z marzeniami, niekiedy się one spełniają¹.

Bibliografia historii Kościoła w Polsce nie doczekała się dotąd kompleksowego opracowania. Stan badań w tym zakresie jest nader skromny, a informacje

¹ M. Budziarek, (rec.) Ryszard Żmuda, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1982–1984*, „Przegląd Powszechny”, (1999) nr 1, s. 112.

mocno rozproszone i bardzo ogólnikowe, zwłaszcza w ujęciu bibliograficznym². Przeważnie są to krótkie wzmianki zamieszczone w artykułach biograficznych i wspomnieniowych poświęconych twórcom *Bibliografii*, szczególnie ks. H.E. Wyczawskiemu, który zaistniał w świadomości naukowej jako jej twórca. W literaturze bibliologicznej i teologicznej brak również syntetycznego naświetlenia problemu rozwoju dokumentacji bibliograficznej w zakresie historii Kościoła w Polsce przed pojawieniem się *Bibliografii*.

Zamierzeniem naukowym autorki niniejszego artykułu jest więc możliwe całościowe omówienie wszystkich wydanych dotychczas tomów *Bibliografii historii Kościoła w Polsce* za lata 1944-1984, przede wszystkim od strony metodyki bibliograficznej, w tym także zmian wprowadzonych w ciągu lat ukazywania się wydawnictwa, oraz ocena jego odbioru przez środowisko naukowe. Opracowanie zostanie poprzedzone rysem historyczno-metodycznym, ukazującym etapy rozwoju polskiej bibliografii kościelnej w ramach polskich bibliografii ogólnych i dziedzinowych (historycznych i teologicznych), począwszy od XVII wieku. Analiza tych bibliografii pozwoli na prześledzenie metody ujmowania w nich historii Kościoła w Polsce oraz procesu prowadzącego do wyodrębnienia się bibliografii tej dyscypliny w niezależną, osobną całość.

Rys historyczny

Bibliografia historii Kościoła w Polsce potraktowana samoistnie pojawiła się bardzo późno. Przez długi czas występowała w obrębie innych (ogólnych, teologicznych i historycznych) spisów piśmiennictwa. W jej rozwoju historycznym można wyróżnić kilka okresów. Wieki XVI-XVIII charakteryzuje dość pokaźny materiał. Zaczątków wykazów piśmiennictwa dotyczącego historii kościelnej w Polsce można doszukiwać się w pracy Krzysztofa Warszewickiego (1543-1603), autora pierwszego drukowanego spisu pisarzy polskich pt. *Reges, sancti, bellatores, scriptores Polonii* (Rzym 1601). W dziale *Scriptores* zamieszcza on 27 nazwisk pisarzy, w tym 11 historyków (m.in. Wincentego Kadłubka, Jana Długosza, Macieja z Miechowa, Marcina Kromera, Bernarda Wapowskiego), jednak daje przy nich wyłącznie określenie „historicus scripsit” lub „historicus”³. Jak twierdzi Jerzy Starnawski, dziełko K. Warszewickiego miało być informatorem o Polsce i Polakach na użytek najwyższych władz kościelnych⁴. Przeważają w nim duchowni, bo jest to już czas nasilenia kontreformacji; oczywiście pominięto różnowierców.

Bardziej godnym wzmianki wykazem zawierającym piśmiennictwo dotyczące historii Kościoła w Polsce jest dzieło Szymona Starowolskiego (1588-1656), polihistora i publicysty, a pod koniec życia kanonika krakowskiego, pt. *Scriptorum Polonicorum Hecatontas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae* (Frankfurt 1625, następne wydanie Wenecja 1627). W zamieszczonym na końcu wykazie (*Catalogus illustrium Poloniae scriptorum* – w pierwszym wydaniu

² R. Nir, *Polskie bibliografie teologiczne*, „Colloquium Salutis”, 4 (1972) s. 249-268.

³ H. Hleb-Koszańska, *Spór o początki bibliografii w Polsce*, „Studia o Książce”, 3 (1972) s. 328-329.

⁴ J. Starnawski, *Szymona Starowolskiego Hecatontas i początki bibliografii*, „Roczniki Humanistyczne”, 12 (1964) z. 1, s. 136.

175 nazwisk, w drugim – 220) autor podaje m.in. przy 41 nazwiskach określenie „theologus” (np. Jakub Wujek, Stanisław Hozjusz), przy nazwiskach J. Długosza, B. Wapowskiego, Macieja z Miechowa – „historicus”. Podobnie jak K. Warszawski, S. Starowski w doborze materiału do swojego słownika kierował się kryterium ortodoksji wyznaniowej.

Dla bibliografii polskiej historii kościelnej zasłużyli się bibliografowie pomorscy, których zainteresowania kierowały się bądź ku literaturze teologicznej, bądź ku piśmiennictwu historycznemu. I tak np. Efraim Praetorius (1657-1723), uczony gdańszczanin, senior duchowieństwa protestanckiego, opracował bibliografię teologiczną pt. *Bibliotheca homiletica* (Gdańsk 1691). Pomyślana jako swoisty indeks do tekstów biblijnych i teologicznych, miała ona ułatwić pracę kaznodziejską poprzez wskazanie literackich odniesień przydatnych na różne okazje⁵. Z kolei Efraim Oloff (1685-1735), pastor i kaznodzieja z Torunia, opracował słownik biobibliograficzny autorów i tłumaczy pieśni religijnych różnych wyznań, zarówno Kościoła rzymskokatolickiego, jak i ewangelicko-luterańskiego, a także połączonych Kościołów reformowanych. Dzieło to, pt. *Polnische Liedergeschichte* (Gdańsk 1744), zostało wydane 10 lat po śmierci autora przez historyka Sylwiusza Wilhelma Ringeltaubego. Sam S.W. Ringeltaube był autorem monografii bibliograficznej o polskich przekładach i tłumaczach Pisma Świętego pt. *Grundliche Nachricht von den polnischen Bibeln* (Gdańsk 1744).

Bogactwo informacji o piśmiennictwie dotyczącym dziejów Kościoła w Polsce zawiera wysokiej klasy dzieło Samuela Hoppiusa (1684-1754) *De scriptoribus Historiae Polonicae schediasma literarium* (Dantisci 1707), uchodzące za jedną z pierwszych w Europie bibliografii poświęconych historii jednego kraju. W odrębnym dziale autor wymienia historyków ustroju i Kościoła, wyszczególniając ich pisma i różne wydania tychże. Wykaz opracowany jest rzeczowo i sumiennie⁶. Nowe wydanie tego dzieła, z poprawkami oraz dodatkami jego profesora Gabriela Grodecka i Walentego Schlieffa, ukazało się jako załącznik do tomu pierwszego *Historii Polski* J. Długosza (Frankfurt 1711).

Kluczowym okresem w rozwoju polskiej bibliografii kościelnej była pierwsza połowa XIX stulecia. Przyniosła ona dokonania historyków piśmiennictwa: Feliksa Bentkowskiego, Adama Benedykta Jochera i Michała Wiszniewskiego, starających się ująć w swych dziełach wśród całokształtu polskiej produkcji piśmienniczej również literaturę dotyczącą historii Kościoła w Polsce. Autorzy ci wyodrębnili wprawdzie w osobne rozdziały materiały dotyczące Kościoła, lecz różnili się w ich ujęciu.

Feliks Bentkowski w tomie II swej *Historii literatury polskiej* (t. I-II, Warszawa 1814) poświęca kilkanaście stron *Historii kościelnej* (s. 477-494), stanowiącej pierwszy poddział w dziale *Teologia*. Jak objaśnia:

⁵ A. Żbikowska-Migoń, *Gdańscy bibliografowie doby Oświecenia*, „Libri Gedanenses”, 13/14 (1995-1996) s. 43-44.

⁶ Por. uwagi o Hoppiusie w dziele: J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 61; Żbikowska-Migoń, *Gdańscy bibliografowie*, s. 41-43.

Pod tym napisem obejmujemy tu nie tylko dzieła istotnie historii kościelnej poświęcone, ale też i wszelkie pisma, które bezpośrednio do niej należą lub treścią swoją do jej objaśnienia służyć mogą, licząc w to oraz opisanie zborów tak prowincjonalnych jak diecezjalnych, tudzież życia biskupów i historyków różnych zakonów i t. d.⁷

Ponadto odsyła on do działu prawniczego, gdzie odnotowane zostały zbiory synodalne różnych wyznań religijnych, oraz do tomu pierwszego, gdzie zamieszczono żywoty biskupów. Wykaz zawiera omówienie autorów i dzieł w układzie chronologicznym. Autor nie ogranicza się do suchego wyliczenia tytułów, lecz przeplata je często uwagami krytycznymi i biograficznymi oraz przytacza sądy i opinie innych badaczy.

W nieco inny sposób ujął historię Kościoła M. Wiszniewski w swej *Historii literatury polskiej* (t. I-X, Kraków 1840-1857). Interesowała go przede wszystkim historia literatury, więc bibliografię uważał za dodatek do niej i przesunął ją do odsyłaczy, co w tym przypadku było słusznym zabiegiem. Rozdziały 15 i 16 w tomie VIII poświęcił historii Kościoła. Pierwszy z nich składa się z sześciu podrozdziałów: 1. *Żywoty biskupów polskich*; 2. *Żywoty Jezusa Chrystusa. Żywoty świętych. Żywoty śś. Patronów polskich*; 3. *Skarga i Bzowski, tudzież dzieła do historii kościoła polskiego i litewskiego jak równie do rozmowy toruńskiej i soboru trydenckiego itd. należące*; 4. *Historia polskich zakonów, klasztorów i opactw*; 5. *Historia akatolików przez nich samych lub przez katolików pisana, tudzież źródła i dokumenty do takiej historii. Opis odbytych dysput z akatolikami*; 6. *O Jezuitach, ich historii, książkach za i przeciw nim wydanych do połowy siedemnastego wieku*. Z kolei rozdział 16 zawiera podrozdział *Źródła historii Kościoła ruskiego i rozdwojenia cerkwi wschodniej w Polsce*. Michał Wiszniewski podaje zwykle autora, tytuł dzieła, ocenę krytyczną, czasem wyjątki z pism przytoczonych autorów. Trzeba przyznać, że zebrany przez niego materiał bibliograficzny do polskiej historii kościelnej, ilustrujący całokształt piśmiennictwa związanego z dziejami polskich zakonów, działalnością biskupów, przedstawia się imponująco. Szczególnie bogato prezentuje się dział piśmiennictwa polemicznego katolików z różnowiercami.

Właściwym ujęciem bibliograficznym wykazał się A.B. Jocher, który w swym *Obrazie bibliograficzno-historycznym literatury i nauk w Polsce* (t. I-III, Wilno 1840-1857) połączył funkcje obu dziedzin – historii i bibliografii. Część opisywał, jak ją nazywał – „historyczno-krytyczną”, wsparł wyodrębnionym wykazem bibliograficznym w układzie systematycznym, ujmując całość piśmiennictwa polskiego według jego dziedzin. Uzupełnieniem są przypisy, czyli tzw. *Noty*, które pochodzą – jak pisze A.B. Jocher – z rozmaitych źródeł. Tomy II i III *Obrazu* dotyczą teologii. W tomie III znajduje się rozdział zatytułowany *Dzieje Kościoła* (s. 360-610), który dzieli się na liczne podrozdziały, takie jak: 1. *Wszech miejsc i czasów: a) w ogólności, b) w szczególności* (1. *Żywoty Chrystusa Pana i Najświętszej Maryi Panny, 2. Żywoty i wychwalanie śś. Pańskich i Błogosławionych, 3. Żywoty ludzi świętobliwych, 4. Papieże Rzymscy*); 2. *Kościół w Polsce, Litwie i u obcych: a) Kościół Rzymsko-Katolicki* (1. *Wiadomości ogólne, 2. Kościoły*

⁷ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 2, Warszawa 1814, s. 477.

i obchody ich, b) Ormianie, c) Cerkwia Wschodnia, d) Wyznanie Augsburskie, e) Wyznanie Helweckie, f) Socynianizm, g) Bracia Czescy, h) Preadamici, i) Jan-senizm, k) Żydzi, l) Turcy, m) Niedowiarstwo, n) Jakobinizm, o) Wolnomularstwo). W obrębie tych podrozdziałów występuje szeregowanie chronologiczne według dat wydania publikacji. Opis bibliograficzny zastosowany przez A.B. Jochera jest w zasadzie wierną kopią karty tytułowej danego druku. Pod opisem podaje on źródło, z którego zaczerpnął tenże, a także inne dane o druku lub jego autorze. Obszerniejsze wiadomości i cytaty podaje w *Notach* (s. 611-700), zaopatrzonych w numery kolejnych pozycji. Tam też zamieszcza dane biograficzne, informacje o autorstwie i wydaniach druku, jego zawartości, czasem wyjątki oraz wzmianki o recenzjach. Zakres druków dotyczących historii Kościoła w Polsce jest bardzo szeroki; zwraca przy tym uwagę fakt zebrania osobno publikacji odnoszących się do innych wyznań.

Zestawienia zamieszczone w pracach F. Bentkowskiego, A.B. Jochera i M. Wiszniewskiego stanowią pierwsze poważniejsze kroki na drodze do stworzenia bibliografii polskiej historii kościelnej.

W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku nastąpił dalszy rozwój w tym zakresie. Jednakże i wówczas jeszcze wykazy piśmiennictwa dotyczącego historii Kościoła w Polsce nie pojawiały się samodzielnie, lecz występowały w obrębie bibliografii ogólnej i historycznej. Po ukazaniu się dzieła A.B. Jochera bibliografia historii kościelnej jako zwarta całość zniknęła z tego rodzaju opracowań, a po 40 latach od tego momentu dojrzała już bibliografia narodowa w postaci pomnikowego dzieła Karola Estreichera *Bibliografia polska*, które wchłonęło bibliografię historii Kościoła, i dziedzina skupiona dotąd w jednym dziale rozproszyła się w najnowszym typie układu – abecedowym (krzyżowym).

Bibliografia historii Kościoła odrodziła się ponownie w dziele Ludwika Finkla *Bibliografia historii polskiej* (cz. 1-3 oraz dodatki 1-2, Lwów-Kraków 1891-1914). Rejestruje ono piśmiennictwo, które dotyczyło dziejów Polski (i Litwy) od czasów najdawniejszych aż po 1815 rok, a ukazało się do 1910 roku. Nowością, tym razem konieczną i dobrze umotywowaną, było wprowadzenie przez L. Finkla nowego rodzaju materiałów w postaci artykułów z czasopism i rozpraw z dzieł zbiorowych. Dzieło składa się z trzech części i dwóch dodatków oraz skorowidzów. Zastosowany przez L. Finkla podział materiału bibliograficznego na źródła i opracowania w bibliografii obejmującej tak długi odcinek czasu wpływa niekorzystnie na jej funkcjonalność, na co zwracali uwagę recenzenci⁸. Zaowocowało to tym, że w praktyce badacz, w tym również historyk Kościoła, jest zmuszony do przeglądania materiałów zarówno w dziale *Źródła*, jak i *Opracowania*.

Bibliografia historii polskiej ma duże znaczenie z uwagi na szerokie potraktowanie historii kościelnej oraz bogactwo materiałów. W części 2, zawierającej opracowania, piśmiennictwo dotyczące historii Kościoła w Polsce zostało wyodrębnione w osobnym dziale zatytułowanym *Wiara i Kościół* (s. 636-782), który ma układ rzeczowy. Dzieli się on na następujące działy główne: 1. *Epoka przedchrześcijańska*, 2. *Epoka chrześcijańska: Historia Kościoła katolickiego, Historia*

⁸ A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007, s. 89.

Kościół w Polsce, Historia Kościoła ruskiego: schizmatyckiego i unickiego, Historia Kościoła ormiańskiego, sekty Kościoła katolickiego, Religia żydowska. Działy te zawierają liczne poddziały, w których poszczególne pozycje uszeregowano według chronologii wydawniczej bądź przedmiotowo (tematycznie). Widoczna jest tendencja do komasowania dzieł o charakterze ogólniejszym (podręczniki, encyklopedie, żywoty świętych) i lokowania ich na początku każdego z poddziałów. Dział *Wiara i Kościół* zawiera 3596 ponumerowanych pozycji, ale w rzeczywistości jest ich zdecydowanie więcej, gdyż pod jednym numerem znajduje się często kilka, a nawet kilkanaście opisów bibliograficznych. Niektóre takie pozycje zbiorowe są bardzo obszerne, np. poz. 22045 *Budowle kościelne* zajmuje 8 stron (a indeks autorów odsyła tylko do numeru pozycji).

Sprawność informacyjną *Bibliografii* podnoszą liczne, praktycznie pomyślane odsyłacze (wyrazowe i numerowe), które kierują do pozycji umieszczonych w innych miejscach, np. „Archiwa bernard., zob. Nr 76”; „w Karczówce, zob. Nr 39”; „Szkoly jezuićkie, zob. Oświata (Szkoly)”. Odszukanie ich (w całości prac z zakresu historii Kościoła) ułatwia *Spis głównych przedmiotów*. Chociaż trzeba szukać ich pod różnymi hasłami, jak: „historia kościelna”, „Kościół katolicki”, „Kościół ruski (prawosławny, schizma i unicki)”, to trud ten się opłaca, bo odsyłają one bezpośrednio do konkretnej strony w danym rozdziale. Kolejnym ułatwieniem w prowadzeniu poszukiwań są indeksy: osób, miejscowości i autorów. Pierwszy obejmuje wszystkie osoby sprzed 1815 roku, bez względu na charakter, w jakim wystąpiły one w *Bibliografii*, a trzeci wymienia tylko autorów XIX-wiecznych (prac wydanych po 1815 roku).

Kontynuację *Bibliografii* L. Finkla stanowiła bieżąca bibliografia historii polskiej. Zaczęła się ona ukazywać w 1902 roku. Początkowo była drukowana na łamach „Kwartalnika Historycznego”, następnie w latach 1928-1934 w formie dodatków (co roku lub co dwa lata) do tego czasopisma. Do 1918 roku prowadził ją Eugeniusz Barwiński (z przerwą na 1915 rok, za który materiały bibliograficzne zestawiała Helena Polackówna). Później opracowywana była ona przez różnych autorów, m.in. Kazimierza Tyszkowskiego, Mariana Friedberga i Marię Mazankównę-Friedbergową. Materiały bibliograficzne za lata 1935-1939 były już częściowo (za lata 1935-1937) przygotowane do druku przez M. Mazankównę-Friedbergową, ale ich ogłoszeniu przeszkodził wybuch II wojny światowej. Po wojnie (1950) zakupiło je od autorki Polskie Towarzystwo Historyczne. Ich uzupełnieniem i opracowaniem zajął się Jan Baumgart i jego współpracownicy z Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN. *Bibliografia historii polskiej za lata 1935-1937* została opublikowana w 1976 roku w układzie – co należy podkreślić – przedwojennym, a ta za lata 1938-1939, już w układzie dostosowanym do powojennej bieżącej bibliografii historycznej, ukazała się w 1981 roku. Oba tomy były publikacjami krakowskiej placówki Instytutu Historii PAN i zostały wydane pod redakcją Wiesława Bienkowskiego.

Od początku bieżąca *Bibliografia historii polskiej* szeroko uwzględniała piśmiennictwo z zakresu dziejów Kościoła w Polsce, zebrane w osobnym dziale (początkowo zatytułowanym *Kościół*, następnie *Historia Kościoła*). Oczywiście dział ten podlegał ewolucji na przestrzeni lat w wyniku wzrostu liczby publikacji.

W zestawieniu za lata 1930-1931 (1932), opracowanym przez małżeństwo Friedbergów, materiał bibliograficzny został zgrupowany w następujących poddziałach: *Religia pogańska; Kościół rzymskokatolicki: dzieje Kościoła, diecezje, kościoły, zakony, prawo kościelne, literatura teologiczna i liturgia; Kościół ruski: schizmatycki i unicki; Protestantyzm*⁹. W ich obrębie poszczególne pozycje uszeregowane zostały według grup tematycznych. W zależności od charakteru zebranego materiału wprowadzane były pewne modyfikacje w układzie bibliografii.

Bibliografia historii polskiej L. Finkla i przedwojenna bieżąca bibliografia historii polskiej w pełni zaspokajały potrzeby informacyjne historyków Kościoła, wobec czego nie odczuwano potrzeby tworzenia specjalnej bibliografii kościelnohistorycznej¹⁰. Wiadomo zaś, że na zlecenie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Funduszu Kultury Narodowej Aleksy Deruga (1909-1981), badacz dziejów Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej, gromadził materiały do bibliografii Kościoła prawosławnego i unickiego w Polsce (XIV-XX wiek)¹¹. W tym celu odbył kilka podróży do Krakowa, Warszawy i Lwowa. Bibliografia ta nie ukazała się drukiem, ale zgromadzone do niej materiały A. Deruga wykorzystał przy pisaniu licznych prac naukowych¹².

Po zakończeniu II wojny światowej wraz z innymi dyscyplinami teologicznymi odradza się też historia Kościoła w Polsce, a wraz z nią wypływa sprawa odrębnej bibliografii z tej dziedziny. W 1949 roku na łamach „Polonia Sacra” ogłoszony został przegląd bibliograficzny publikacji historycznokościelnych wydanych w latach 1945-1948, opracowany przez ks. H.E. Wyczawskiego¹³. Autor zarejestrował w nim unikalne pozycje, które uszły uwadze autorów dotychczasowych bibliografii i były trudne do zdobycia.

Niestety, po pomyślnym starcie rozwój bibliografii historycznokościelnej został zahamowany w wyniku zmiany realiów społeczno-politycznych zapoczątkowanej pod koniec lat 40. XX wieku. Wrogie nastawienie władz państwa do Kościoła stanowiło czynnik ogromnie opóźniający i tłumiący rozwój bibliografii z zakresu teologii, w tym historii Kościoła. Również przemiany ideologiczno-metodologiczne w nauce polskiej odcisnęły piętno na obliczu metodycznym bibliografii historycznych, co najbardziej widoczne jest w potraktowaniu bibliografii historii Kościoła, w jej układzie i selekcji¹⁴. Warto zauważyć, że układ zaproponowany

⁹ M.M. Friedbergowie, *Bibliografia historii polskiej za rok 1930-1931*, Lwów 1932, s. 83.

¹⁰ H.E. Wyczawski, *Wprowadzenie*, w: *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, cz.1, zebrane zespołowo materiały opracował i ułożył ks. H.E. Wyczawski, Warszawa 1977, s. 11.

¹¹ H. Ilgiewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930-1939)*, Warszawa 2019, s. 116; zob. też K. Chodynicki, *W sprawie bibliografii historii kościoła prawosławnego w Polsce (w odpowiedzi p. mgrowi A. Derudze)*, „Ateneum Wileńskie”, 11 (1936) s. 9.

¹² Ilgiewicz, *Instytut*, s. 117.

¹³ H. Wyczawski, *Przegląd literatury historyczno-kościelnej za okres powojenny 1945-1948*, „Polonia Sacra”, 2 (1949) s. 72-86.

¹⁴ A. Znajomski, *Bariery polityczne w bibliografiach polskich po II wojnie światowej*, w: *Książka ponad podziałami*, pod red. A. Krawczyka, Lublin 2007, s. 117.

w 1948 roku przez J. Baumgarta, pierwszego powojennego autora i redaktora bieżącej bibliografii historycznej, przewidywał wyodrębnienie w niej 10 głównych działów, w tym również historii Kościoła i życia religijnego, nie został on jednak w swej zasadniczej części zaakceptowany i zastosowany¹⁵. Narzucony odgórnie autorowi schemat klasyfikacyjny dla *Bibliografii historii polskiej* nie uwzględniał prowadzenia osobnego działu dotyczącego historii Kościoła. Jak pisał J. Baumgart w przedmowie do tomu I:

Przyjęto za podstawę, że naukowe pojmowanie dziejów nakłada na bibliografa obowiązek jednolitego traktowania historii, a nie parcelowania jej na działy. Stąd znikła w niniejszym układzie odrębna historia polityczna, społeczno-gospodarcza, prawno-ustrojowa, wojskowa, kościelna, a na to miejsce wprowadzono jeden dział *Dzieje Polski* z podziałem na okresy¹⁶.

W konsekwencji w rocznikach za lata 1948-1971 (Wrocław 1952-1973) prace historyków Kościoła w Polsce były rozproszone po wszystkich działach i stąd trudne do odszukania, zwłaszcza przy braku indeksu przedmiotowego. Zależność *Bibliografii* od uwarunkowań politycznych znalazła swój wyraz także w selekcji ideologicznej materiału dotyczącego historii Kościoła. Na jej niekompletność w tym zakresie wskazał Józef Szymański¹⁷. Brała ona pod uwagę tylko niektóre z czasopism teologicznych zamieszczających artykuły historyczne oraz niektóre z wydawnictw kościelnych, a ponadto w przypadku pozycji książkowych stosowano selekcję tematyczną¹⁸.

Okoliczności powstania *Bibliografii historii Kościoła w Polsce*

Niekompletność *Bibliografii historii polskiej* oraz trudności w korzystaniu z niej (dla historyków Kościoła) to czynniki, które sprawiły, że Komisja Bibliograficzna Akademii Teologii Katolickiej (ATK) w Warszawie powzięła decyzję o wydaniu osobnej bibliografii historii Kościoła w Polsce¹⁹. Sprawa nabrała realnych kształtów dopiero w latach 70. XX wieku, kiedy to nastąpiło złagodzenie polityki partii rządzącej wobec Kościoła. Sprzyjająca koniunktura wyzwoliła wówczas liczne inicjatywy bibliograficzne w dziedzinie teologii²⁰. Nadal jednak działalność wydawnicza Kościoła była reglamentowana poprzez przydział papieru, ograniczony dostęp do zakładów drukarskich oraz cenzurę. Problem ten zniknął dopiero po roku 1989.

¹⁵ J. Baumgart, *Wytyczne przy opracowaniu Bibliografii historii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 56 (1948) s. 554.

¹⁶ Tenże, *Przedmowa*, w: *Bibliografia historii polskiej za rok 1948*, Wrocław 1952, s. VI.

¹⁷ J. Szymański, *O bibliografię historii polskiej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 4 (1961) nr 1, s. 128-129.

¹⁸ R. Nir, *Polskie bibliografie teologiczne*, „Colloquium Salutis”, 4 (1972) s. 265.

¹⁹ Tamże, s. 249.

²⁰ W 1969 roku wyszedł pierwszy tom *Polskiej bibliografii teologicznej za lata 1940-1948* w opracowaniu Joachima Bara i Alfonsa Schletza, w roku 1971 ukazało się zestawienie za lata 1949-1968, następnie wychodziły roczne wykazy. Historia Kościoła uwzględniona została tylko w pierwszym tomie, ponieważ podjęto prace nad retrospektywną bibliografią historii Kościoła za lata 1944-1970. Zob. R. Nir, *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za lata 1940-1970*, „Collectanea Theologica”, 43 (1973) nr 4, s. 170.

Il. 1. Ks. prof. dr hab.
Hieronim Eugeniusz
Wyczawski OFMObs
(1918-1993)

Inspiratorem i realizatorem odrębnej bibliografii historii Kościoła w Polsce był ks. H.E. Wyczawski, profesor nauk teologicznych i historyk Kościoła, pracownik ATK²¹. Odłożył on na później przygotowanie takiego zestawienia za lata 1937-1939 i zajął się okresem 1944-1970. Zadanie to podjął wraz z liczną grupą współpracowników z ATK. Na potrzeby projektowanej bibliografii, a także z myślą o jej kontynuacji w formie bieżących zestawień opracował szczegółowe wytyczne określające zakres i zasięg spisu, zasady selekcji materiału, formę opisu i układu²². Niektóre rozwiązania metodyczne, jak np. zasady opisu bibliograficznego oraz wybrane elementy systemu klasyfikacyjnego, wzorowane były na bieżącej *Bibliografii historii polskiej*, którą ks. H.E. Wyczawski wysoko cenił za sprawność informacyjną. Pomimo że brakowało w niej osobnego działu dotyczącego historii Kościoła, odgrywała ona

według niego również ogromną rolę usługową. Określając jej relację do bibliografii historii Kościoła, dobitnie podkreślił, że:

Historyk Kościoła nie może się obejść bez gruntownego poznania epoki, którą się zajmuje, i to w różnych przekrojach. I tu właśnie musi korzystać z „Bibliografii historii polskiej”, co o tyle ma ułatwione, że wymieniona bibliografia posiada układ chronologiczny i dzieli historię Polski na stosunkowo drobne okresy. Posiada przy tym i dział rzeczowy, poświęcony kulturze materialnej, sprawom gospodarczo-społecznym, prawno-ustrojowym, politycznym, kulturalnym, nie mówiąc już o dziale ogólnym i dziale nauk pomocniczych. Tak więc, jeśli „Bibliografia historii Kościoła w Polsce” ma spełnić jakąś funkcję usługową, to tylko w połączeniu z „Bibliografią historii polskiej”²³.

Kontynuację tej bibliografii retrospektywnej stanowi bibliografia bieżąca, obejmująca sześć dwu- lub trzyletnich zestawień za lata 1971-1984. Bibliografię za lata 1971-1972 (Warszawa 1977) opracował ks. Franciszek Stopniak²⁴, za lata 1973-1974 (Warszawa 1978) i 1978-1979 (Warszawa 1985) – ks. Marian Banaszak²⁵; kolejne zestawienia opracowali uczniowie H.E. Wyczawskiego: za lata 1975-1977

²¹ Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFMObs (1918-1993) – bernardyn, historyk, redaktor, archiwista, profesor, dziekan Wydziału Teologicznego i kierownik Katedry Historii Kościoła Czasów Nowożytnych Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

²² Zob. Wyczawski, *Wprowadzenie*, s. 16-22.

²³ Tamże, s. 16.

²⁴ Ks. Franciszek Stopniak (1930-2001) – historyk, profesor, redaktor, wykładowca na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, następnie kierownik Katedry Archeologii i Katedry Historii Kościoła Czasów Nowożytnych Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

²⁵ Ks. Marian Banaszak (1926-1997) – historyk, archiwista, profesor, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, kierownik Katedry Historii Kościoła w Średniowieczu, dziekan Wydziału Teologii i Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie; wydał czterotomową *Historię Kościoła katolickiego* (1987-1992).

(Warszawa 1982) Ryszard Żmuda²⁶, za lata 1980-1981 (cz. 1-2, Warszawa 1989) Ryszard Żmuda i Piotr Latawiec²⁷, za lata 1982-1984 (cz. 1-3, Warszawa 1997) R. Żmuda. Bibliografia ta ukazywała się z opóźnieniem od pięciu do siedmiu lat, a więc stosunkowo dużym, przy czym zaznaczała się tendencja do wydłużania tego okresu. Ta nieterminowość wynikała z wydłużającego się cyklu wydawniczego; zredagowane zestawienia czekały na publikację kilka lat.

Il. 2. Ks. Franciszek Stopniak
(1930-2001)

Il. 3. Ks. Marian Banaszak
(1926-1997)

Il. 4. Piotr Latawiec

Il. 5. Ryszard Żmuda

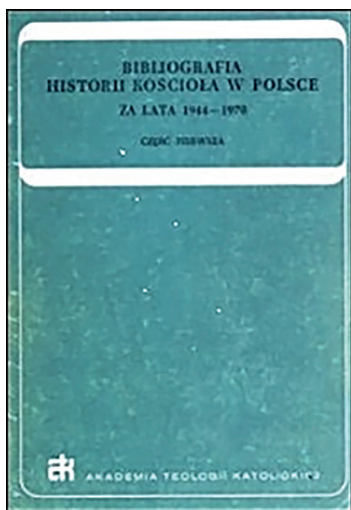
²⁶ Ryszard Żmuda (1950-) – historyk, bibliotekoznawca, bibliograf, biografista, doktor, nauczyciel akademicki, adiunkt, starszy kustosz dyplomowany, pracownik Biblioteki Głównej i Katedry Historii Kościoła w Polsce na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, kierownik studiów podyplomowych oraz studiów zaocznych Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi. Autor licznych bibliografii, m.in. dziedzin i zagadnień, regionalnych, lokalnych, zawartości czasopism, zespołów osobowych i poszczególnych osób, w tym dotyczących historii Kościoła, zakonów i zgromadzeń zakonnych oraz bibliotek kościelnych.

²⁷ Piotr Latawiec (1947-) – historyk, etnograf, bibliotekoznawca, nauczyciel akademicki, starszy kustosz dyplomowany, dyrektor Biblioteki Głównej Akademii Teologii Katolickiej i Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Analiza metodyczna retrospektywnej i bieżącej *Bibliografii historii Kościoła w Polsce*

Naczelną zasadą *Bibliografii historii Kościoła w Polsce 1944-1970* była kompletność materiałów z tej dziedziny w ramach przyjętych kryteriów. Podstawę źródłową stanowiły: bieżąca bibliografia narodowa („Bibliografia Zawartości Czasopism”, „Przewodnik Bibliograficzny”), bieżąca *Bibliografia historii polskiej* oraz wybrane czasopisma. Kartoteka opisów bibliograficznych została przygotowana w zasadzie w ciągu pierwszego roku prac, ale wymagała jeszcze gruntownej weryfikacji. Ponadto wyszły na jaw niedostatki pracy zespołowej. Okazało się, że opuszczono wiele publikacji oraz nie przestrzegano instrukcji dotyczącej zasad sporządzania opisu bibliograficznego. Cały ciężar prac związanych z uzupełnieniem materiału, ujednolicaniem opisów i ich uporządkowaniem wzięł na siebie ks. H.E. Wyczawski.

Tom pierwszy *Bibliografii historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, składający się z trzech części, ukazał się w 1977 roku. Z punktu widzenia potrzeb informacyjnych historyków Kościoła zakres rzeczowy *Bibliografii* jest bardzo szeroki. Uwzględnia ona nie tylko historię Kościoła w ścisłym znaczeniu, ale również historię sztuki kościelnej, historię nauk teologicznych oraz historię liturgii i kultu. Oprócz prac z historii Kościoła katolickiego w Polsce zamieszczone są te dotyczące historii innych Kościołów chrześcijańskich, a mianowicie Cerkwi prawosławnej, Kościołów protestanckich i historii wyznań akatolickich. Ponadto uwzględniono pozycje na temat dziejów Kościoła powszechnego.

Il. 6. Okładka *Bibliografii historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, cz. 1, Warszawa 1977

Zasięg czasowy *Bibliografii* to lata 1944-1970 (za punkt wyjścia obrano ten sam rok co w powojennej *Bibliografii historii polskiej*). Zasięgiem terytorialnym obejmuje ona Polskę w granicach historycznych. Jeśli chodzi o okres zaborów, uwzględnia granice z 1772 roku, za lata 1918-1944 – granice II Rzeczypospolitej, od 1944 roku – granice obecnego państwa polskiego. Piśmiennictwo dotyczące spraw religijno-kościelnych Polaków poza granicami Polski w dwóch ostatnich okresach zostało zebrane w oddzielnym poddziale *Polacy na obczyźnie*. Przy doborze materiału do tego działu nie brano pod uwagę narodowości, języka, wyznania, przynależności państwowej czy ideologii wyznawanej przez autora, zamieszczano wszystko, co dotyczy historii Kościoła w Polsce, niezależnie od tego, kto, gdzie i w jaki sposób o niej pisał. Zarejestrowano również prace z dziejów Kościoła powszechnego, o ile ich autorami lub recenzentami są Polacy.

Zasięg wydawniczy bibliografii jest bardzo szeroki. Odnotowuje ona druki zwarte, ciągłe, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych, komunikaty, recenzje, a także większe fragmenty bibliograficzne. Pominięto natomiast nadbitki

i odbitki. Nie uwzględniono również artykułów z prasy, z wyjątkiem „Tygodnika Powszechnego”, „Przeglądu Katolickiego” oraz urzędowych organów kurii diecezjalnych i czasopism informacyjno-propagandowych niektórych Kościołów akatolickich. Bibliografia ta ma charakter selektywny, koncentruje się przede wszystkim na piśmiennictwie naukowym oraz popularnonaukowym, zwłaszcza autorstwa zawodowych historyków.

Opis bibliograficzny poszczególnych pozycji jest rejestracyjny, sporządzony zasadniczo według norm bibliograficznych obowiązujących w 1973 roku. Adnotacje, mimo dużego rozczłonkowania materiałów przy szczegółowym układzie systematycznym, są stosowane dość często; wyjaśniają one treść lub uzupełniają tytuł, podają zawartość prac zbiorowych, niekiedy mają charakter księgozawczy. Zawierają np. informacje o kolejnych wydaniach, tytułach w językach obcych.

Bibliografia ma układ chronologiczno-rzeczowy, co ogromnie ułatwia korzystanie z niej. Ten daje bowiem przejrzysty obraz dorobku piśmienniczego w zakresie historii kościelnej w Polsce. Materiał bibliograficzny podzielony jest na trzy części: A. *Dzieła ogólne*; B. *Historia Kościoła katolickiego*; C. *Historia Kościołów akatolickich*.

Część A obejmuje następujące działy: I. *Bibliografia*; II. *Czasopisma*; III. *Organizacja nauki historyczno-kościelnej*; IV. *Historia historiografii*; V. *Nauki pomocnicze historii Kościoła*; VI. *Biblioteki kościelne*.

Część B: I. *Historia Kościoła powszechnego*; II. *Historia Kościoła w Polsce* (układ chronologiczny z podziałem na źródła i opracowania), *Polacy – katolicy na obczyźnie* (układ topograficzny), *Historia Cerkwi Grecko-Katolickiej* (źródła i opracowania), *Historia Kościoła Ormiańsko-Katolickiego*, *Historia metropolii i diecezji* (źródła i opracowania; następnie alfabetycznie według metropolii i diecezji), *Parafie i kościoły*, *Zakony i zgromadzenia* (z podziałem na męskie i żeńskie), *Historia liturgii i kultu*, *Hagiografia*, *Biografie*, *Historia szkolnictwa kościelnego*, *Historia teologii*, *Historia sztuki kościelnej*.

Część C: I. *Historia Cerkwi prawosławnej*; II. *Historia Kościołów protestanckich*; III. *Starokatolicy*, *Mariawici*, *Kościół Polsko-Katolicki*.

W obrębie poddziałów pozycje szeregowane są rzeczowo, logicznie i przedmiotowo, sporadycznie alfabetycznie, np. w dziale *Czasopisma*.

Zręb główny *Bibliografii* dopełniają dwa starannie opracowane indeksy – nazw osobowych i nazw geograficznych, które podnoszą sprawność informacyjną dzieła. Ich autorem jest R. Żmuda. Dotkliwie natomiast odczuwa się brak indeksu przedmiotowego w tak obszernej bibliografii o układzie systematycznym (7740 pozycji, nie licząc rozpisanych w adnotacjach dzieł zbiorowych i recenzji).

Bibliografia bieżąca oparta została na tych samych ogólnych założeniach metodycznych co bibliografia retrospektywna. Niemniej zmieniły się nieco zasady opisu i układu, co sprawiło, że zestawienia bieżące różnią się w niektórych punktach dość istotnie od pierwotnych wytycznych. Szeroko potraktowany został w nich zasięg formalno-wydawniczy: odnotowywano druki zwarte, czasopisma, wydawnictwa zbiorowe, kalendarze, serie wydawnicze, dokumenty życia społecznego, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych, recenzje, nekrologi, wspomnienia pośmiertne, sprawozdania z jubileuszy. Przy doborze materiału decydującym kryterium

w odniesieniu do druków zwartych był rok wydania, a przy czasopiśmie i innych wydawnictwach ciągłych rok, za który zostały one wydane. Ponadto w kolejnych zestawieniach uwzględniono prace pominięte w poprzednich okresach. Od tomu za lata 1971-1972 rozpisane zostały publikacje zawierające zbiorowe materiały biograficzne (np. *Polski słownik biograficzny*), a od tomu za lata 1980-1981 wydawnictwa wielotomowe (np. *Encyklopedia katolicka*). Skrupulatność i niezwykle rygorystycznie przestrzegane przez autorów dążenie do kompletności, w ramach wyznaczonych zasad selekcji, oraz narastanie piśmiennictwa z zakresu historii kościelnej były przyczyną tego, że bibliografia ciągle zwiększała swoją objętość: w pierwszym zestawieniu, za lata 1971-1972 znalazły się 1643 pozycje; za lata 1973-1974 – 3303; za lata 1975-1977 – 7553; za lata 1978-1979 – 4745; za lata 1980-1981 – 4562, a w ostatnim, za lata 1982-1984 – 12 646. W sumie *Bibliografia* bieżąca odnotowuje 34 452 numerowane pozycje. Prace heurystyczne nad zebraniem tak ogromnego materiału bibliograficznego pochłonęły wiele czasu i energii, ale dzięki temu czytelnik otrzymał wyczerpujący obraz bibliograficzny historii Kościoła w Polsce za lata 1971-1984 i nie jest zmuszony do czerpania informacji z różnych innych bibliografii.

Od zestawienia za lata 1975-1977 obok pełnego opisu rejestracyjnego stosowane są opisy skrócone dla publikacji sygnalizowanych we wcześniejszych tomach *Bibliografii*, które w bieżącym znalazły się ze względu na recenzję. Ważnym składnikiem opisu są szeroko stosowane adnotacje wyjaśniające i zawartościowe, które zawierają pełny lub częściowy spis treści danej publikacji. Na końcu opisu wyszczególniono recenzje.

Wbrew wytycznym ks. H.E. Wyczawskiego autorzy dwóch pierwszych tomów bieżącej *Bibliografii* odstąpili od pierwotnej koncepcji układu chronologiczno-rzeczowego i wprowadzili układ alfabetyczny, za którym opowiedziała się Komisja Historyczna ATK²⁸. Nie negując celowości stosowania w pewnych przypadkach układu alfabetycznego, co jednak w bibliografiach dziedzin powinno być bardzo rzadkim przypadkiem, można stwierdzić, że Komisja nie uważała informacji rzeczowej za najważniejszą. Aż dziwne, że F. Stopniak uzasadnia w następujący sposób przyjęcie tej formy układu:

Wprowadzono układ alfabetyczny, umieszczając klasyfikację materiału w skrowidach. Fragmentaryczność, złożoność tematów w poszczególnych pracach uniemożliwiała jednoznaczne zaszeregowanie poszczególnych pozycji do wydzielonych grup tematycznych w układzie rzeczowym. Krzyżowy skrowid rzeczowy usunął te trudności (...). Powodem przyjęcia takiego układu była troska o pełniejsze wykorzystanie literatury historycznej dotyczącej Kościoła, dość skomplikowanej z racji przedmiotu i form opracowania²⁹.

Zastosowanie w *Bibliografii* układu alfabetycznego nie było jednak dobrym i do końca przemyślanym rozwiązaniem. Nie daje on bowiem skupień pożądaných dla czytelnika szukającego przede wszystkim informacji rzeczowych. Sytuację

²⁸ M. Banaszak, *Przedmowa*, w: *Bibliografia historii Kościoła w Polsce 1978-1979*, przy współudziale P. Latawca, Warszawa 1985, s. 10.

²⁹ F. Stopniak, *Wstęp*, w: *Bibliografia historii Kościoła w Polsce 1971-1972*, Warszawa 1977, s. 5-6.

ratuje nieco indeks systematyczny, ale udziela on informacji rzeczowych drogą pośrednią, zmuszając do powtórnego sięgania po pełne dane bibliograficzne do zrzębu głównego. Takie wyszukiwanie jest nie tylko czasochłonne, ale i pracochłonne, a przecież bibliografia powinna być łatwa w korzystaniu i szybko, możliwie najkrótszą drogą kierować czytelnika do poszukiwanych informacji.

Tom za lata 1975-1977 był o tyle ważny, że od tego momentu powrócono do układu pierwotnego, czyli chronologiczno-rzeczowego. Uczynił to R. Żmuda, prawdopodobnie pod wpływem sugestii samego ks. H.E. Wyczawskiego, wprowadzając przy tym pewne modyfikacje, co było spowodowane przyrostem i charakterem materiału. W części A dodano poddział *Encyklopedie. Słowniki*, w części B – np. *Współczesne prawosławne kościoły wschodnie, Ekumenizm, Misje, Jubileusze, Duchowni w Komisji Edukacji Narodowej*. Pewne korekty do układu wprowadził także M. Banaszek. Zmiany te są merytorycznie uzasadnione. Widać troskę autorów o to, aby dostosować schemat do materiału bibliograficznego, a nie materiał do schematu. I choć wraz z kolejnymi tomami układ ten uległ jeszcze pewnym modyfikacjom, to jednak pierwotny schemat klasyfikacji pozostał bez zmian; materiał jest podzielony na trzy główne części: A. *Dział ogólny*; B. *Historia Kościoła katolickiego*; C. *Historia Kościołów akatolickich*.

O ile zasadniczy układ jest w kolejnych zestawieniach niezmienny (poza różnicą w szczegółowości poddziałów), o tyle zasady szeregowania wewnątrz działów różnią się dość znacznie od tych pierwotnie przyjętych. Zrezygnowano z porządkowania materiału według grup tematycznych na rzecz układu alfabetycznego, zachowując elementy szeregowania przedmiotowego (np. według osób, nazw miejscowości, nazw instytucji itp., wyróżnionych graficznie, co ułatwia ich odszukanie).

Ponieważ poszczególne pozycje mają przydział jednokrotny, ważną rolę, jeśli chodzi o układ, spełniają w *Bibliografii* odsyłacze numerowe łączące materiał o pokrewnej tematyce. W zestawieniu za lata 1975-1977 występują one sporadycznie, w kolejnych stosowane są powszechniej.

Tomy za lata 1971-1972 i 1973-1974, o układzie alfabetycznym, wyposażone są w indeks systematyczny. Każdy z nich ma inny schemat klasyfikacyjny. W tomie za lata 1971-1972 materiał ujęty jest w dziewięć działów: I. *Struktura Kościoła*; II. *Zakony*; III. *Działalność Kościoła za granicą*; IV. *Kościoły niekatolickie*; V. *Kościół i państwo*; VI. *Nauka Kościoła*; VII. *Religijność*; VIII. *Sztuka sakralna*; IX. *Kościół w przekroju chronologicznym*. Każdy z tych działów dzieli się na szczegółowe zagadnienia przedstawione „(...) według kryterium organizacji, chronologii czy pokrewieństwa problematyki. W działach tych zwracano uwagę na pozycje istotne dla grupowanego tematu”³⁰. Z kolei w tomie za lata 1973-1974 indeks ujęty jest w dwa główne działy, oznaczone wielkimi literami alfabetu, które dzielą się dalej na poddziały pierwszego stopnia oznaczone cyframi rzymskimi, poddziały drugiego stopnia oznaczone cyframi arabskimi i trzeciego stopnia – małymi literami alfabetu. Wygląda to następująco: A. *Nauka historii Kościoła w Polsce*: I. *Bibliografie, encyklopedie, kalendarze, czasopisma, podręczniki*; II. *Źródła i akta*; III. *Organizacja nauki historycznej, sympozja i rocznice historyczne*;

³⁰ Tamże, s. 6.

IV. *Nauki pomocnicze historii*; B. *Zagadnienia dziejów Kościoła w Polsce*: I. *Źródła i opracowania poszczególnych okresów i regionów*; II. *Struktura Kościoła*; III. *Zakony*; IV. *Kościół katolicki obrządku greckiego i ormiańskiego*; V. *Inne religie i wyznania*; VI. *Kościół. Państwo. Społeczeństwo*; VII. *Kościół wśród Polonii i na misjach*; VIII. *Nauka Kościoła*; IX. *Religijność i obyczajowość*; X. *Sztuka sakralna w Polsce*. W niektórych poddziałach zastosowano określniki, podając je obok wskaźników cyfrowych. Warto zauważyć, że indeks systematyczny jest rzadko stosowany, gdyż niezaprzeczalnie lepiej jest podawać materiały w układzie logicznym w zrębie głównym niż w indeksie. Tom za lata 1971-1972 jest ponadto uzupełniony o jeden wspólny indeks nazw osobowych i geograficznych, natomiast w tym za lata 1973-1974 występują dwa – osobowy i nazw geograficznych.

Wraz ze zmianą układu zasadniczego od tomu za lata 1975-1977 *Bibliografia* zaopatrzona została w jeden niepełny indeks krzyżowy. Z haseł alfabetycznych przejął on nazwy autorów i współpracowników, tytuły wydawnictw źródłowych, tytuły prac zbiorowych, a z haseł przedmiotowych jedynie nazwiska osób stanowiących przedmiot opracowania i nazwy geograficzne. Od tomu za lata 1980-1982 zakres haseł alfabetycznych został poszerzony o tytuły serii wydawniczych, prac anonimowych, a haseł przedmiotowych – o nazwy historyczne. Zastosowane w indeksie wyróżnienia graficzne pozwalają na szybkie odszukanie hasła interesującego czytelnika.

Każdy z tomów *Bibliografii* zaopatrzony jest w przedmowę informującą o metodzie opracowania dzieła, w wykaz wykorzystanych czasopism wraz z ich skrótami oraz szczegółowy spis rzeczy. W spisie, oprócz wyliczonych części składowych bibliografii, podany jest także schemat układu zrębu głównego i wymienione szczegółowo nagłówki poddziałów dalszych stopni. Taki szczegółowy spis treści, ułatwiający wstępną, dość dokładną orientację w zawartości danego zestawienia, jest tym bardziej pożądanym, że w *Bibliografii* nie ma – poza indeksami nazw osobowych i geograficznych – indeksów rzeczowych.

Wszystkie tomy *Bibliografii historii Kościoła w Polsce* wyszły nakładem ATK i w większości drukowane były przez Zakład Graficzny Politechniki Warszawskiej, z wyjątkiem tomu za lata 1973-1974 (Zakład Graficzny Politechniki Śląskiej) i za lata 1982-1984 („Adam”. Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna). Ich nakład kształtował się w granicach 1030-1100 egzemplarzy.

Tom za lata 1978-1979 został zadedykowany ks. H.E. Wyczawskiemu. We wstępie czytamy:

Inicjator i pierwszy redaktor *Bibliografii*, ks. prof. dr hab. Eugeniusz H. Wyczawski, ukończył 65 rok swego pracowitego i dla nauki historycznej zasłużonego życia. W ubiegłym roku akademickim (czyli 1983/84) upływa także 30 lat Jego działalności naukowej i dydaktycznej w Akademii Teologii Katolickiej. Nie mając możliwości dedykowania Księdzu Profesorowi znakomitszego dzieła, składamy mu w hołdzie ten tom *Bibliografii historii Kościoła w Polsce*, którą inicjując, dał uczonym cenną pomoc w ich poszukiwaniach historycznych³¹.

³¹ Banaszak, *Przedmowa*, s. 10.

Bibliografia historii Kościoła w Polsce do-
czekała się dwóch recenzji i dwóch krótkich
notek informacyjnych. Dotyczyły one tomów
opracowanych przez R. Żmudę.

Recenzja pióra Wiktora Gramatowskiego³²,
która wbrew tytułowi nie odnosiła się do wszyst-
kich opublikowanych tomów, lecz skupiła się na
omówieniu najnowszego wówczas, za lata 1975-
1977, była zdecydowanie negatywna. Recenzent
sformułował różne uwagi krytyczne. Punktem
wyjścia jego rozważań jest stwierdzenie, że
poszczególne tomy *Bibliografii* „(...) mimo
złożonej spójności nie zachowują tej samej za-
sady układu wewnętrznego [chodzi tu o układ
zasadniczy zrębu głównego – przyp. A.M.], co
jest zawsze niekorzystne dla prac bibliograficz-
nych”³³. Wyraża on przy tym przekonanie, że ta
niejednolitość metodyczna spowodowana jest
brakiem opracowania instrukcji określającej
zakres i zasięg bibliografii, zasady selekcji, formy opisu, układ i rodzaj indeksów
oraz innych spisów pomocniczych. Jak pisze: „To zaniedbanie podstawowe zde-
cydowało o charakterze rozlicznych niekonsekwencji i braków, które obniżają
wartość pożytecznej publikacji”³⁴. Wystarczy powiedzieć, że W. Gramatowski nie
ma racji, co też przekonująco wykazał R. Żmuda w odpowiedzi na ten zarzut³⁵.
Założenia i wytyczne metodyczne przyjęte dla *Bibliografii* jasno sformułowane
zostały przez ks. H.E. Wyczawskiego we wstępie do pierwszego tomu wydaw-
nictwa. Z tego więc należy wnosić, że recenzent nie zapoznał się ze wstępem
albo celowo go pominął. Formułuje on także inne uwagi krytyczne, najczęściej
dotyczące doboru materiału, klasyfikowania pozycji do poszczególnych działów
oraz odsyłaczy, zastrzegając nie bez racji, że w tak dużym dziele nie może nie być
błędów i uchybień. W konkluzji jednak W. Gramatowski stwierdza: „W *Bibliografii*
historii Kościoła w Polsce podjęto dzieło niezmiernie trudne, ambitne, rozległe.
O wartości bibliografii decyduje w sposób istotny zakres zgromadzonego tu ma-
teriału. Zarazem mankamenty są konsekwencją owego ogromu materiałowego”³⁶.

Il. 7. Okładka *Bibliografii*
historii Kościoła w Polsce 1982-
1984, cz. 1, Warszawa 1997

³² O. Wiktor Gramatowski SJ (1928-2004) – jezuita, bibliotekoznawca, archiwista, historyk,
doktor, dyrektor Archivum Romanum Societatis Iesu w Rzymie i filii Papieskiego Instytutu Studiów
Kościelnych w Warszawie.

³³ W. Gramatowski, *Uwagi nad „Bibliografią historii Kościoła w Polsce” za lata 1944-1977*,
„Collectanea Theologica”, 55 (1985) nr 1, s. 203-207.

³⁴ Tamże, s. 203.

³⁵ R. Żmuda, *W odpowiedzi ks. Wiktorowi Gramatowskiemu SJ na recenzję „Bibliografii histo-
rii Kościoła w Polsce”*, „Collectanea Theologica”, 55 (1985) nr 4, s. 183-184.

³⁶ Gramatowski, *Uwagi*, s. 207.

Natomiast tom za lata 1982-1984 wysoko ocenił w swej recenzji M. Budziarek. Pisał on:

Praca Żmudy pozwala w szybki i nieskomplikowany sposób orientować się w najnowszej (ściśle mówiąc, z poł. l. 80.) „produkcji” wydawniczej dotyczącej najdrobniejszych nawet zagadnień z historii Kościoła. A to wszystko ułatwia poruszanie się w dorobku naukowym naszych historyków Kościoła. I nie tylko. Pokazuje, że nasz dorobek w poznaniu dziejów „naszego” Kościoła, ich analiza i sposób prezentacji nie odbiega od norm europejskich. „Bibliografia” Ryszarda Żmudy unaocznia, jak głęboko jesteśmy zakorzenieni w Europie. W sensie historycznym, naukowym, a także bibliograficznym³⁷.

Znamienne, że informacje o *Bibliografii* zamieścili również czasopisma katolickie przeznaczone dla szerokiego kręgów czytelników³⁸. Świadczy to o wadze, jaką przykładano w środowisku katolickim do jej pojawienia się. W jednej z notek zwrócono uwagę, że chociaż bibliografia „(...) przeznaczona jest zasadniczo dla profesjonalistów, może być jednak pomocą dla szerokiego grona osób, które przez ciekawą lekturę pragną poszerzyć swą wiedzę o historii Kościoła”³⁹.

Na pewno nikt nie odbierze *Bibliografii* jej niewątpliwiej wartości, pełny podziw dla autorów za ich wysiłek i to osiągnięcie jest całkowicie uzasadniony. Nie mogą obniżyć tej opinii zastrzeżenia recenzenta tomu za lata 1975-1977. W żadnej dziedzinie ludzkiej aktywności nie ma dzieł bez błędów, nawet arcydzieła nie są od nich wolne. Tak też i w najlepiej opracowanej bibliografii wnikliwy recenzent może coś zakwestionować albo nie znajdzie czegoś, co jego zdaniem powinno się tam znajdować. Przypomina się tu fragment wstępu L. Finkla do jego pomnikowej *Bibliografii historii polskiej*:

Na zarzuty tego rodzaju [tnz. dotyczące braków i błędów – A.M.] mogę jedynie odpowiedzieć to, co na jednym z kongresów orzekł angielski bibliograf, któremu zarzucano, że w jego bibliografii czasopism jest 10 000 błędów: „Tak jest, ale podałem tytułów 200 000, zatem jest to tylko 5%; reszta, 190 000, przyda się dobrze uczynom”⁴⁰.

Bibliografia historii Kościoła w Polsce zakończyła swój żywot na zestawieniu za lata 1982-1984, opublikowanym w roku 1997. W konsekwencji badacze dziejów Kościoła w Polsce zostali pozbawieni dostępu do pełnej dokumentacji bibliograficznej z ich dyscypliny. Wprawdzie bieżąca *Bibliografia historii polskiej* prowadzi odrębny dział *Zagadnienia historii Kościołów i religioznawstwa*, ale nie uwzględnia ona, ze zrozumiałych względów, całego piśmiennictwa z zakresu historii kościelnej w Polsce, co właśnie czyniła omawiana *Bibliografia*. Przesądza to o celowości jej kontynuowania w postaci dotychczasowej – drukowanej lub bazy danych, a najlepiej w obu tych, wzajemnie się uzupełniających, formach.

Pierwszy krok w tym kierunku już uczyniono. Na serwerze Biblioteki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego dostępna jest baza „Bibliografia historii

³⁷ Budziarek, (rec.) Ryszard Żmuda, s. 113.

³⁸ R. Żmuda, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1975-1977*, cz. 1-2, Warszawa 1982. Rec.: (ds), „Za i Przeciw”, (1983) nr 9, s. 18; K.S., „Myśl Społeczna”, 19 (1983) nr 10, s. 24.

³⁹ (ds.), „Za i Przeciw”, s. 18.

⁴⁰ L. Finkel, *Wstęp*, w: *Bibliografia historii polskiej*, cz. I, Lwów 1891, s. XIX.

Kościół w Polsce za lata 1944-1984”, która powstała w wyniku przeniesienia danych bibliograficznych z wersji wydrukowanej przez ATK do wersji elektronicznej. Struktura bazy została opracowana przez ks. Krzysztofa Goneta w sposób umożliwiający gromadzenie opisów różnych typów dokumentów⁴¹. Rekordy były sporządzane w obowiązkowym wówczas formacie danych MARC BN. Prace nad przeniesieniem bibliografii rozpoczęto w grudniu 1996 roku, zakończono zaś w marcu 1997 roku. Bazę tworzone w ramach programu zewnętrznego, brali w tym udział pracownicy Biblioteki ATK oraz Biblioteki Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Rozpoczęto od pierwszego tomu wydanego w 1977 roku (cz.1-3), jako ostatni przeniesiono trzydziestyciowy tom obejmujący lata 1982-1984, wydany w roku 1997. Prace koordynował ówczesny dyrektor Biblioteki ATK P. Latawiec. Bazę udostępniono w internecie, w witrynie elektronicznej Biblioteki UKSW. Zawiera ona 32 476 rekordów. Początkowo można ją było przeszukiwać według dziewięciu indeksów: zagadnień, działów, nazw osobowych, nazw korporacyjnych, tytułu, słów w tytułach, serii, wydawcy, tytułu czasopisma. Z czasem została zbudowana w systemie Expertus, pozwalającym na prezentację danych z MAK-a. Obecnie wyszukiwanie w bazie odbywa się poprzez indeksy: osoba, tytuł, słowa w tytule, czasopismo, zagadnienie, dział, nazwa korporacyjna, seria, wydawca, ISBN, numer pozycji w bibliografii. Można łączyć je ze sobą dzięki zastosowaniu algebry Boole’a. Baza ta dostępna jest także przez multiwyszukiwarkę FIDKAR. Aktualnie nie jest kontynuowana i nie planuje się prac nad nią w takiej formie, w jakiej została stworzona. Zarzucenie pracy nad *Bibliografią historii Kościoła w Polsce* nastąpiło z wielu przyczyn: braku środków, braku zespołu będącego w stanie się jej podjąć, braku sił i środków potrzebnych do korekty bazy przy jej ewentualnej konwersji, struktury bazy (np. przynależność tematyczna poszczególnych rekordów – tematowanie było odwzorowaniem układu bibliografii w danym tomie, przestało ono być wiarygodne dla całego zakresu czasowego *Bibliografii*, ponieważ w kolejnych tomach wersji drukowanej zwiększano szczegółowość rozdziałów)⁴². *Bibliografia historii Kościoła w Polsce* za lata 1944-1984 została również zdigitalizowana i jest dostępna w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES, co niewątpliwie ułatwia korzystanie z niej.

Zawieszenie prac nad bibliografią historii Kościoła w Polsce – zarówno w wersji drukowanej, jak i elektronicznej – jest wielką stratą dla historyków zajmujących się dziejami Kościoła polskiego. Można jedynie żywić nadzieję, że różnorakie przeszkody w kontynuowaniu *Bibliografii historii Kościoła w Polsce*, chociażby w wersji elektronicznej, zostaną wkrótce pokonane. Należałoby także pomyśleć o udostępnieniu przygotowanych do druku dalszych tomów *Bibliografii* – bieżącej za lata 1985-1986 w opracowaniu P. Latawca, retrospektywnej do roku 1900 przygotowanej przez ks. H.E. Wyczawskiego, R. Żmudę i P. Latawca oraz za lata

⁴¹ D. Szumilas, *Dziedzinowe bazy bibliograficzne Biblioteki Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, „EBIB” 2009, nr 19, <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mat19/szumilas.php> (dostęp: 6.05.2021).

⁴² Szczegółowe informacje na temat bazy pochodzą od mgr. Tomasza Winiarskiego, dyrektora Biblioteki Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

1901-1939 sporządzonej przez ks. M. Banaszaka⁴³. Gdyby te wszystkie zamierzenia się powiodły, historycy Kościoła polskiego, w odróżnieniu od badaczy innych dyscyplin, dysponowaliby całościową dokumentacją bibliograficzną w zakresie swojej dziedziny, za okres od czasów najdawniejszych do współczesnych.

Podsumowanie

Dobiegając do końca rozważań nad *Bibliografią historii Kościoła w Polsce* za lata 1944-1984, warto zaznaczyć, że przyjęta metoda opracowania oraz jej rozwój i doskonalenie w ciągu lat ukazywania się tego wydawnictwa wpłynęły korzystnie na wartość i sprawność informacyjną bibliografii, krótko mówiąc – na jej jakość. Zasadniczy kierunek nadany przez jej inicjatora, ks. H.E. Wyczawskiego, utrzymywali jego następcy, szczególnie odnosi się to do zestawień przygotowanych przez R. Żmudę i P. Latawca. W metodzie opracowania materiału zaznaczają się korzystne różnice pomiędzy tomami początkowymi a dalszymi. Położono większy nacisk na kompletność materiału (np. rozpisywanie dzieł zbiorowych) oraz informację o treści druków. Zaslugą R. Żmudy jest również modyfikacja układu przez wprowadzenie nowych poddziałów, odzwierciedlających aktualny stan badań w zakresie historii Kościoła w Polsce. *Bibliografia* ma tę szczególną cechę, że zyskuje, gdy ocenia się ją całościowo i wykorzystuje wszechstronnie. Ocena jej sprawności informacyjnej przez pryzmat skutecznego dotarcia do poszukiwanych wiadomości wypada pozytywnie.

Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1984 zajmuje wyjątkowe miejsce wśród polskich bibliografii dziedzinowych. Brak zestawień za lata 1985-2021 jest odczuwalną i widoczną stratą dla nauki polskiej i Kościoła.

To krótkie podsumowanie kończymy niezbyt optymistyczną konkluzją na temat niefrasobliwego podejścia katolickich instytucji naukowych do spraw bibliografii kościelnych dyscyplin, w tym historii Kościoła polskiego, sformułowaną w 2010 roku przez R. Żmudę:

Spisy bibliograficzne zarówno drukowane, jak i udostępniane w sieci Internet – powinny być i jedno i drugie – będą zawsze poszukiwane przez użytkowników informacji naukowej. Obecnie w tej sprawie robi się niewiele. Wydawnictwo UKSW prowadzi krótkowzroczną, pozbawioną perspektywicznego myślenia i błędną politykę edytorską odnośnie bibliografii. Biblioteka Uniwersytecka KUL nie należy do członków Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES⁴⁴, a sądzę, że mogłaby służyć pomocą innym i sama się jeszcze wiele nauczyć! Uniwersytet Papieski Jana Pawła II jest dopiero na etapie tworzenia własnych elektronicznych baz danych prac dyplomowych. Jeżeli nadal będą ignorowane sprawy bibliografii, to obniży się jeszcze poziom prac dyplomowych, zwiększy się ilość plagiatów oraz będzie mniej wartościowych publikacji. [...] Obser-

⁴³ R. Żmuda, *Wstęp*, w: *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1981-1982*, Warszawa 1989, s. 11.

⁴⁴ Biblioteka Uniwersytecka KUL była w grupie założycielskiej Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES w 1991 roku. Dyrektor ksiąźnicy ks. dr Tadeusz Stolz był pierwszym jej przewodniczącym (1991-1994). Po przyjęciu przez BU KUL amerykańskiego programu biblioteczo-informacyjnego VTLS kierownictwo zrezygnowało z członkostwa w federacji. W 2014 roku na wniosek ówczesnej dyrektor BU KUL mgr Barbary Zezuli ksiąźnica ponownie została przyjęta do FIDES-u.

wowana obojętność w tym zakresie będzie miała negatywny wpływ na poziom intelektualny świeckich absolwentów szkół wyższych oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego. Już w 2010 roku należy poważnie rozważyć ten problem, aby kościelne dyscypliny naukowe nie pozostały w przyszłości bez bibliografii⁴⁵.

Niestety, od tamtego momentu nic się w tym zakresie nie zmieniło.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

I. Źródła

1. Bibliografia historii Kościoła w Polsce

- Banaszak Marian, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1973-1974*, Warszawa 1978.
- Banaszak Marian, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce 1978-1979*, Warszawa 1985.
- Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, cz. 1-3, zebrane zespołowo materiały opracował i ułożył ks. H.E. Wyczawski, Warszawa 1977.
- Stopniak Franciszek, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce 1971-1972*, Warszawa 1977.
- Żmuda Ryszard, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1975-1977*, cz. 1-2, Warszawa 1982.
- Żmuda Ryszard, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1982-1984*, cz. 1-3, Warszawa 1997.
- Żmuda Ryszard, Latawiec Piotr, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1980-1981*, cz. 1-2, Warszawa 1989.

2. Inne bibliografie

- Baumgart Jan, *Bibliografia historii polskiej za rok 1948*, Kraków 1952.
- Bentkowski Feliks, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. I-II, Warszawa 1814.
- Bibliografia historii polskiej za rok 1985*, oprac. W. Bukowski, S. Głuszek, Z. Solak, Wrocław 1988.
- Finkel Ludwik, *Bibliografia historii polskiej*, cz. 1-3 oraz dodatki 1-2, Lwów-Kraków 1891-1914.
- Friedbergowa Maria, *Bibliografia historii polskiej za lata 1933-1934*, Lwów 1936.
- Jocher Adam Benedykt, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauki w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie (...)*, t. I-III, Wilno 1840-1857.
- Starowolski Szymon, *Scriptorum Polonicorum Hekatontas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogium et vitae*, Francoforti 1625.
- Wiszniewski Michał, *Historia literatury polskiej*, t. I-X, Kraków 1840-1857.
- Wyczawski Hieronim, *Przegląd literatury historyczno-kościelnej za okres powojenny 1945-1948*, „Polonia Sacra”, 2 (1949) s. 72-86.

⁴⁵ R. Żmuda, *Kościelne dyscypliny naukowe bez bibliografii?*, „Saeculum Christianum”, 18 (2011) nr 2, s. 303-304, <https://digital.fides.org.pl/dlibra/publication/1399/edition/1290?language=en> (dostęp: 20.10.2021).

II. Opracowania

- Baumgart Jan, *Wytyczne przy opracowaniu Bibliografii historii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, 56 (1948), s. 548-554.
- Budziarek Marek, (rec.) Ryszard Żmuda, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1982-1984*, „Przegląd Powszechny”, (1999) nr 1, s. 112-113.
- Chodyncki Kazimierz, *W sprawie bibliografii historii kościoła prawosławnego w Polsce (w odpowiedzi p. mgrowi A. Derudze)*, „Ateneum Wileńskie”, 11 (1936) s. 9.
- (ds.) (rec.) R. Żmuda, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1975-1977*, cz. 1-2, Warszawa 1982, „Za i Przeciw”, (1983) nr 9, s. 18.
- Gramatowski Wiktor, *Uwagi nad „Bibliografią historii Kościoła w Polsce” za lata 1944-1977*, „Collectanea Theologica”, 55 (1985) nr 1, s. 203-207.
- Hleb-Koszańska Helena, *Spór o początki bibliografii w Polsce*, „Studia o Książce”, 3 (1972) s. 327-344.
- Ilgiewicz Henryk, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930-1939)*, Warszawa 2019.
- Korpała Józef, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.
- K.S. (rec.), R. Żmuda, *Bibliografia historii Kościoła w Polsce za lata 1975-1977*, cz. 1-2, Warszawa 1982, „Myśl Społeczna”, 19 (1983) nr 10, s. 24.
- Mandziuk Józef, *Banaszak Marian (1926-1997)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994-2003*, pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 45-54.
- Mandziuk Józef, *Wyczawski Hieronim Eugeniusz (1918-1997)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994-2003*, pod red. J. Mandziuka, t. 8, Warszawa 1995, s. 643-645.
- Mandziuk Józef, Zwoliński Piotr, *Stopniak Franciszek (1930-2001)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1994-2003*, pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 624-631.
- Murawiec Wiesław Franciszek, Żmuda Ryszard, *Wyczawski Hieronim Eugeniusz OFM Obs (1918-1993)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, suplement 4, pod red. M. Rządkiwolskiej, Warszawa 2016, s. 313-315.
- Nir Roman, *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za lata 1940-1970*, „Collectanea Theologica”, 43 (1973) nr 4, s. 169-174.
- Nir Roman, *Polskie bibliografie teologiczne*, „Colloquium Salutis”, 4 (1972) s. 249-268.
- Nowak Adam, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007.
- Ocalić od zapomnienia. *Profesorowie Akademii Teologii Katolickiej we wspomnieniach wychowanków*, pod red. J. Dołęgi, J. Mandziuka, Warszawa 2002.
- Sitnik Aleksander Krzysztof, *Człowiek, mistrz, przyjaciel – Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM (1918-1993)*, w: *Źródła wielkości mistrzów. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Piotrowi Pawłowi Gachowi*, red. M. Nowak, R. Jusiak, J. Mazur, Lublin 2013, s. 207-227.
- Sitnik Aleksander Krzysztof, *Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM (1918-1993)*, w: *Tempus est optimus magister vitae. Prace dedykowane ojcu prof. Wiesławowi Franciszkowi Murawcowi OFM*, red. A.K. Sitek, Kraków 2010, s. 195-204.
- Sitnik Aleksander Krzysztof, *Historyk Kościoła Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM (1918-1930)*, w: *Niezwykły franciszkanie XX/XXI stulecia*, red. S.B. Tomczak, cz. 2, Poznań 2012, s. 141-162.
- Starnawski Jerzy, *Szymona Starowolskiego Hekatonas i początki bibliografii*, „Roczniki Humanistyczne”, 12 (1964) z. 1, s. 133-150.
- Szymański Józef, *O bibliografię historii polskiej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 4 (1961) nr 1, s. 126-129.

- Weiss Anzelm, *Stopniak Franciszek*, w: *Encyklopedia 100-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. E. Gigilewicz, t. 2, Lublin 2018, s. 283.
- Znajomski Artur, *Bariery polityczne w bibliografiach polskich po II wojnie światowej*, w: *Książka ponad podziałami*, pod red. A. Krawczyka, Lublin 2007, s. 113-126.
- Żbikowska-Migoń Anna, *Gdańscy bibliografowie doby Oświecenia*, „Libri Gedanenses”, 13/14 (1995-1996) s. 33-48.
- Żmuda Ryszard, *W odpowiedzi ks. Wiktorowi Gramatowskiemu SJ na recenzję Bibliografii historii Kościoła w Polsce*, „Collectanea Theologica”, 55 (1985) nr 4, s. 183-186.

III. Netografia

- Banaszak Marian, *Ks. prof. dr hab. Eugeniusz Hieronim Wyczawski*, „Studia Theologica Varsaviensis”, 26 (1988) nr 2, s. 5-12, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1988-t26-n2/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1988-t26-n2-s5-12/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1988-t26-n2-s5-12.pdf (dostęp: 20.10.2021).
- Latawiec Piotr, *Dr Ryszard Żmuda (ur. 1950)*, „Forum Bibliotek Medycznych”, 5 (2012) nr 2, s. 442-460 (spis publikacji), <http://forum.bg.umed.lodz.pl/images/wydawnictwa/forum/ForumNr10.pdf> (dostęp: 6.05.2021).
- Mandziuk Józef, *Ksiądz prof. dr hab. Franciszek Stopniak – historyk Kościoła w Polsce w czasach najnowszych (w 70-tą rocznicę urodzin)*, „Saeculum Christianum”, (2000) nr 2, s. 5-14, bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2000-t7-n2/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2000-t7-n2-s5-14.pdf (dostęp: 6.05.2021).
- Mandziuk Józef, *Życie i działalność ks. prof. dr hab. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego OFM Obs. (1918-1993)*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 31 (1993) s. 7-17, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1993-t31-n1/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1993-t31-n1-s7-17/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1993-t31-n1-s7-17.pdf (dostęp: 6.05.2021).
- Myszor Wincenty, *Ks. Profesor dr hab. Marian Banaszak w ATK*, „Saeculum Christianum”, (1994) nr 1/2, s. 7-11, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n2/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n2-s7-11/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r1994-t1-n2-s7-11.pdf (dostęp: 6.05.2021).
- Szumilas Dorota, *Dziedziczne bazy bibliograficzne Biblioteki Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, „EBIB”, 2009, nr 19, <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/mat19/szumilas.php> (dostęp: 6.05.2021).
- Żmuda Ryszard, *Dokumentacja działalności naukowej i dydaktycznej ks. prof. dr hab. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego OFM za lata 1947-1992*, Kalwaria Zebrzydowska 1993, <https://digital.fides.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/777?id=777> (dostęp: 20.10.2021).
- Żmuda Ryszard, *Dyrektor Biblioteki Głównej Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego w Warszawie – mgr Piotr Latawiec, starszy kustosz dyplomowany*, „Fides”, (2014) nr 1, s. 221-234, <http://docplayer.pl/19183011-Ryszard-zmuda-dyrektor-biblioteki-glownej-universytetu-kardynala-stefana-wyszynskiego-w-warszawie-mgr-piotr-latawiec-starszy-kustosz-dyplomowany.html> (dostęp: 6.05.2021).
- Żmuda Ryszard, *Kościelne dyscypliny naukowe bez bibliografii?*, „Saeculum Christianum”, 18 (2011) nr 2, s. 284-304, <https://digital.fides.org.pl/dlibra/publication/1399/edition/1290?language=en> (dostęp: 20.10.2021).

BIBLIOGRAFIA HISTORII KOŚCIOŁA W POLSCE ZA LATA 1944-1984 ORAZ RYS HISTORYCZNO-METODYCZNY OD XVII WIEKU

Streszczenie

Bibliografia historii Kościoła w Polsce w swych początkach (wiek XVI-XVIII) formowała się w ramach zestawień ogólnych, historycznych i teologicznych. W pierwszej połowie XIX wieku, kiedy pojawiały się już obszerniejsze wykazy piśmiennictwa dotyczącego dziejów Kościoła polskiego, stanowiły one część bibliografii historycznoliterackich. W drugiej połowie XIX wieku bibliografia historii Kościoła w Polsce występowała w obrębie bibliografii historycznej. Usamodzielnienie się bibliografii historii Kościoła w Polsce nastąpiło późno, bo dopiero w drugiej połowie XX wieku. Jej inspiratorem był o. Hieronim E. Wyczawski, profesor nauk teologicznych i historyk Kościoła, pracownik Akademii Teologii Katolickiej. Na potrzeby projektowanej, retrospektywnej i bieżącej, bibliografii historii Kościoła w Polsce opracował on szczegółową instrukcję dotyczącą metody jej opracowania. W 1977 roku ukazał się tom pierwszy, w trzech częściach, *Bibliografii historii Kościoła w Polsce za lata 1944-1970*, przygotowany pod jego kierunkiem. W latach 1977-1997 wydano kolejnych pięć tomów obejmujących okres 1971-1984. Ich autorami byli: ks. Franciszek Stopniak, ks. Marian Banaszak, Ryszard Żmuda i Piotr Latawiec. *Bibliografia historii Kościoła w Polsce* uwzględnia nie tylko historię Kościoła w ścisłym znaczeniu, ale również historię sztuki kościelnej, historię nauk teologicznych oraz historię liturgii i kultu. Oprócz prac z historii Kościoła katolickiego rejestruje te dotyczące dziejów innych Kościołów chrześcijańskich działających w Polsce. Ma ona układ chronologiczno-rzeczowy, z wyjątkiem tomów za lata 1971-1972 i 1973-1974, w których zastosowano układ alfabetyczny. Wersja drukowana *Bibliografii* za lata 1944-1984 została przekonwertowana do wersji elektronicznej i jest dostępna na serwerze Biblioteki Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Aktualnie prowadzenie tej bazy nie jest kontynuowane, więc treści w niej zawarte nie są uzupełniane. Ponadto *Bibliografia* została zdigitalizowana i jest dostępna w Księgozbiorze Wirtualnym Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES.

Słowa kluczowe: historia Kościoła w Polsce; bibliografia; *Bibliografia historii Kościoła w Polsce*; biblioteki kościelne; Biblioteka Uniwersytecka KUL